

VALSTYBINĖS KALBOS TIKRINIAI ŽODŽIAI IR JŲ RAŠYBA

ESMINIAI ŽODŽIAI: valstybinė kalba, tikriniai žodžiai, asmenvardžiai, vietovardžiai, rašyba.

ANOTACIJA

Straipsnyje nagrinėjami pietryčių Lietuvos asmenvardžiai (jų kilmė, sandara, raida, vieta vardyno sistemoje), Lietuvos vardyno rašyba. Taip stengiamasi išsiaiškinti naujus duomenis apie Lietuvos tikrinius žodžius ir padedama gerinti su jais susijusius įstatymų projektus. Per 1 000 metų iš kitų kalbų atkeliavę tikriniai žodžiai tapdavo lietuvių kalbos dalimi ir nuo kitų žodžių nebesiskirdavo fonetiškai, gramatiškai. Kaip ir kitose tautose, vietovardžiai į raštus pirmiau pakliūdavo iš vietinių gyventojų, o asmenvardžiai – iš kitakalbių raštininkų, todėl jų daugiau yra nelietuviškos kilmės. Lietuvos vardynas yra Lietuvos Respublikos kultūros paveldas.

ABSTRACT

The author of this article was involved in the analysis of persons proper names of South East Lithuania. In Lithuania, most place names are of the Lithuanian origin, as they were named by the locals and only after that the place names came into writing in various languages. The majority of personal names (as in other languages) in Lithuania are not entirely of local origin, as many Christian and similar names and surnames originated from other languages and by non-Lithuanian scribes were usually first recorded in other languages. But even those personal names now have Lithuanian vowels, consonants, inflections, suffixes and are considered Lithuanian proper nouns by the locals.

ĮVADAS

Straipsnio tikslas – aptarti naujus, probleminius duomenis apie Lietuvos Respublikos valstybinės kalbos asmenvardžius ir jų rašymą asmens dokumentuose. Analizuojamos pietryčių Lietuvos asmenvardžių darybos tendencijos. Straipsnio uždaviniai – trumpai išnagrinėti svarbesnes dabartinių asmenvardžių ir kai kurių kitų tikrinių žodžių vartojimo,

rašybos problemas ir jų ryšį su valstybinės kalbos sistema ir funkcionavimu. Dabar daugiausia diskutuojama apie pietryčių Lietuvos vardyną, todėl jis čia daugiausia ir aptariamas.

Autorius yra surinkęs daug duomenų apie pietryčių Lietuvos vardyną ir rengia mokslo monografiją šia tema. Šiame straipsnyje daugiausia tiriami asmenvardžiai, naudojami arealinis (geolingvistinis), gretinamasis, lyginamasis, aprašomasis, sociolingvistinis, statistinis moksliniai metodai.

Valstybinė kalba buvo ir yra viena svarbiausių tautinės valstybės atkūrimo, gyvavimo ir išlikimo sąlygų, todėl jau nuo 1988 metų nagrinėjamu klausimu apie tai buvo aktyviau diskutuojama. Rytų Lietuvoje buvo kuriama teritorinė autonomija su trimis valstybinėmis kalbomis (žr. LR 9-314) ir iki šiol tos idėjos nenorima atsisakyti, rengiant Tautinių mažumų, Asmenvardžių rašymo asmens dokumentuose įstatymus ir atitinkamai bandant keisti Valstybinės kalbos įstatymą, Lietuvos Respublikos civilinį kodeksą. Jau yra Vyriausybės ir pietryčių Lietuvos savivaldybių nutarimų, kuriais papildomai siaurinamos valstybinės kalbos funkcijos ir įvairiais būdais skatinama bei įvedinėjama daugiakalbystė.

1. PIETRYČIŲ LIETUVOS VARDYNAS: KILMĖ, SANDARA, RAIDA

Suslavintame pietryčių Lietuvos vardyne autorius atpažino iki 99 proc. buvusių lietuviškų vandenvardžių, 90 proc. gyvenamųjų vietų vardų (oikonimų), iki 40 proc. asmenvardžių. Net labai kadaise suslavėjusio Vilniaus rajono upelių, ežerų vardai buvo tokie pat lietuviški kaip bet kuriame kitame Lietuvos rajone. Juos sudarė lietuviški žodžiai. Tai buvo galūnių, priesagų vediniai, turintys atitikmenų ir kitose Lietuvos vietose: *Akmenė, Giraitė, Kuosinė, Plynis, Raudonė, Ringė, Veržuva, Vingris* (iš svetimkalbių šaltinių čia atstatyti vandenvardžiai nekirčiuoti ir jau išnykę, žr. Jurkštas 1985: 46–51). Daug ir sudurtinių upėvardžių su antruoju komponentu *-upis*: *Juodupis, Rudupis, Šaltupis, Verdenupė, Viršupis*. Tarp lenkiškai užrašytų ir oficialiai paraleliai vartotų oikonimų Vilniaus rajone lietuviškos kilmės formą išlaikė 65,5 proc. gyvenamųjų vietų vardų, Šalčininkų r. – 59,6 proc. net Vilniaus mieste – 45,5 proc.

Dabartiniuose Lietuvos Respublikos asmenvardžiuose atsispindi ne kurios nors kitos, o pačios lietuvių tautos praeitis. LDK raštuose vartotos lotynų, gudų, lenkų kalbos, todėl jos

lietuvių vardyną atspindėjo ne visai tiksliai ir slavino. Prof. Zigmas Zinkevičius pastebėjo, kad reikalavimas rašyti lenkiškomis raidėmis aplenkintas lietuviškas pietryčių Lietuvos slaviakalbių ir lietuvių pavardes yra nekorektiškas, juo siekiama polonizacinių tikslų – galutinai nutautinti buvusią okupuotą Lietuvos dalį (Zinkevičius 2012: 351).

Pietryčių Lietuvos asmenvardžiai pirmą kartą buvo surinkti, sunorminti ir paskelbti Antano Salio redaguotame žodyne (Salys 1983: 305–488). Žodyno redaktorius suslavintus asmenvardžius pagrįstai atstatė į pirmykštę formą ir prirašė: „man atrodo, kad tikram lietuviui jo pavardė, sugadinta tautos priespaudos ir vargo laikais, negali būti kas giliai sava ir dėl to brangu“ (Salys 1983: 64–65).

Pasibaigus Lenkijos ultimatumo galiojimui ir nesitikint klastingo Rusijos ultimatumo Lietuvos kalbininkai ir įstatymų leidėjai galėjo aiškiausiai pasakyti, ką jie galvoja dėl Lietuvos piliečių asmenvardžių rašybos nepriklausomoje valstybėje. Visi asmenvardžiai minėtame žodyne rašyti lietuviškomis raidėmis, o dėl vadinamųjų „lenkiškų“ pavardžių nedaryta jokių išimčių, pavyzdžiui, buvęs Lenkijos okupacijos užrašas *Donowagis* taisytas į *Duonawagis*, *Dwilewicz* – *Dvylys*, *Dziadulewicz* – *Diedulis*, *Dziatlowski* – *Genys*, *Dziedziukiewicz* – *Diedžiukas*, *Dziedziul* – *Didžiulis*, *Dzienowagis* – *Dienovagis*, *Dziewaltowski*–*Gintowt* – *Deltuva*–*Gintautas*, *Dziewieragis* – *Dievaragis* (Salys 1983: 340–344). Ir Rusijos KGB viršininko *Dzeržinskio* (kilusio iš Vilniaus r.) pavardę toje žodyno vietoje lietuviškai rekomenduota rašyti *Diržys*, *Diržius*, *Diržaitis*, *Diržiūnas*, *Diržionis*, *Diržėnas* ar *Diržynas* (iš septynių formų pavardės savininkas galėjo pasirinkti patinkamą formą).

Būdingas lietuvių vardyno slavinimo būdas – žodžių galūnių numetimas. Mokslo darbe visos tos pavardės ir jų galūnės buvo atstatytos į buvusias formas: *Aleksin* < *Aleks-ynas*, *Alksnin* < *Alksn-inis*, *Antul* < *Ant-ulis*, *Awgul* < *Aug-ulis*, *Augun* < *Aug-ūnas*, *Babul* < *Bab-ulis*, *Baczul* < *Bač-iulis*, *Bruzgul* < *Bruzg-ulis*, *Bumbul* < *Bumb-ulis*, *Biczel* < *Bič-elis*, *Czerniel* < *Čern-elis*, *Banel* / *Baniel* < *Ban-ėlis*, *Banul* < *Ban-iūlis*, *Balul* < *Bal-iūlis*, *Bil* < *Bil̃ius*, *Bit* < *Bit̃ė*, *Blus* < *Blūs̃ius*, *Dvil* < *Dvyl̃ys*, *Gil* < *Gil̃ys*, *Gir* < *Gir̃à*, *Gryn* < *Gr̃inius*, *Grodz* < *Gr̃uodis*, *Guž* < *Gūžas*, *Hruzd* < *Gr̃uzdas*, *Kern* < *Kerñà*, *Ker̃ys*, *Kiek* < *Kek̃ys*, *Kiel* < *Kiel̃ė*, *Kielm* < *Kel̃mas*, *Kien* < *Keñà*, *Kodz* < *Kuod̃ys*, *Kois* < *Koj̃is*, *Kust* < *Kust̃à*, *Naus* < *Náuša*, *Rodz* < *Rad̃ys*, *Sak* < *Sākas*, *Saul* < *Sāulis*, *Szer* < *Šer̃ys*¹.

¹ Straipsnyje tikriniai žodžiai kirčiuojami tada, kai jie sukirčiuoti šaltinyje ir kai svarbu tai pabrėžti.

Pavardžių balsiai, dvibalsiai, priebalsiai žodyne taip pat taisyklingai rašyti lietuvių kalbos abėcėle ir pagal mūsų rašybos reikalavimus. Lietuvių kalboje skiriami ilgieji ir trumpieji balsiai, todėl pavardžių sulenkintos formos (*Alejūnas, Aleksiejūnas, Aleksiuonas, Bajorūnas, Gasiūnas* ir t. t.) rašytos lietuviškai: *Aliejūnas, Aleksiejūnas, Aleksiuonas, Bajorūnas, Gasiūnas* (priebalsius *r, ž* slavai kietina, todėl *Bajoriūnas* čia galėjo būti sutapatintas su *Bajorūnu*). *Avižen* ir panašios pavardės atitaisytos į *Avižienį* ir t. t., o sudvibalsintas *e* atstatytas į autentišką: *Gieczys* rašytas *Gečys, Aszkiełojc – Ožkelaitis* ir pan.

Priebalsiai *t, d* prieš *i* rytinėse lietuvių kalbos šnektose vietomis galėjo būti verčiami *c, dz*, bet galėjo būti taip išversti ir slavinant. Šie pakitimai taip pat dėsningai atstatyti į bendrinę lietuvių kalbą, plg.: *Ciesiul – Tiesiulis, Ciesiun – Tiesiūnas, Ciuksza – Čiukša, Cipko – Čipkus, Civil – Čivylis, Ciunajtis – Tijūnaitis; Dziedziul – Didžiulis, Dziaugis – Džiaugys, Dzieguc – Degutis*.

Žodyno sudarytojai stengėsi apsieiti be naujų slaviškų priesagų (kai kur jų vengta ir šnekamojoje kalboje), dėl to suslavintas pavardės rekomendavo vartoti taip: *Biciulewicz – Bičiulis, Blusiewicz – Blusius, Czepulkowski – Čepulis, Czesnulewicz – Česnulis, Cycynski – Cicinas, Dwilewicz – Dvylys*. Turėdami duomenų, kad visa pavardė gali būti išversta į lenkų kalbą, rekomendavo pirminę (autentišką) asmenvardžio formą: *Brzeski – Beržinis, Drozd – Strazdas* ir t. t.

Dabar turėdami daug daugiau kalbotyros žinių, galėtume tikslinti tik kai kurių pavardžių rašybą: *Biedulski – Bėdūlis (Bėdūlis gyvena Vilniaus r. prie Paberžės ir tebemoka lietuviškai), Dziewulski – Dievūlis (ne Devulis), Smilgin – Smilginis (Rodūnios apyl. Vigonių k. lietuvis yra ne Smilginas), Stanul (ne Stanulis, o Staniūlis gyvena Dieveniškių apyl.), Szarejko – Šereika (ne Šareika), Szawarejko – Švareika (ne Šavareika), Szykuc – Šikutis (ne Šakutis), Trabszo – Trepšys (Gervėčių apyl. Rimdžiūnų k. *Trapšys* sakytas tik tarmiškai), Traszko – Treškà (ne Traška). Žodyno autoriai siūlė keisti kai kurias įžeidžiamai skambančias, atneštines pavardes (*Kiaūličius, Visokogurskis*), bet į jų pastabas nespėta atsižvelgti.*

Žodyne pirmiausia pateiktos iš okupacinio Lenkijos režimo dokumentų nurašytos pavardės, kurias turėjusių asmenų tapatybė nenurodyta: tos pačios pavardės galėjo būti ir lietuvių, ir gudų, ir lenkų, ir tuteišių ar kitų tautybių, nes visos jos lenkintos. Žodyne yra per 6 000 pavardžių, kurios yra lietuvių kalbos perlas. Dėsningai jas atstačius į pirmykštę padėtį (nuvalius naują ir dirbtinį slavinimą), daugelis tų pavardžių sutampa su dabar vartojamomis

pavardėmis, o dalis jų net yra išnykusios. Kai kurių tų pavardžių Lituanistikos instituto darbuotojai nespėjo įtraukti ir į pavardžių, Lietuvoje vartotų iki 1940 metų, kartoteką, dėl to jos vėliau nepateko į *Lietuvių pavardžių žodyną* ir dabar yra ypač svarbios.

Antano Salio redaguoto žodyno pavardės skubėta parengti atgautos rytų Lietuvos pasų skyriams, kad piliečiai galėtų greičiau įsigyti dokumentus, pasirinkdami sau tinkamą pavardės variantą. Žodynui nekelta papildomų mokslinių reikalavimų, kurie būtų apsunkinę jo naudojimą. Šis pavardžių žodynas nuo Antano Salio redaguoto Vilniaus srities vietovardžių žodyno (Salys 1983) skiriasi tuo, kad jame pavardės surašytos abėcėlės tvarka, o ne pagal valsčius, kuriuose tie asmenvardžiai vartoti.

Šis mūsų tyrimas įtraukia žodyną ir į mokslinę apyvartą: pavardes pradedame kirčiuoti (kai aiškiai žinoma, kaip tai daryti), nurodome jų darybą, motyvaciją (etimologiją), kilmę, paplitimą.

Aptariamo žodyno pavardės yra vienkamienės (*Āšaka, Balsys, Daukšà*), dvikamienės (*Bùì-vydas, Dár-vydas*) ar jų trumpiniai, priešdėlinės (*Pa-kerys, Pa-pinigis*), priesaginės (*Bumb-ulis, Burn-eikà, Deg-utis, Drūt-elis, Dūd-aitis* ir t. t.). Priesaginių pavardžių yra daugiausia (kalboje jos taip daugintos ir vaikams, vaikaičiams). Vien iš sulietuvinto krikštavardžio *Mātas* su lietuviškomis priesagomis sudarytos šios pavardės (bet polonizatorių užrašytos lenkiškais rašmenimis): *Mat-ejko, Mat-uc, Mat-uk, Mat-ul-aniec, Mat-ul*.

Pietryčių Lietuvoje daugiausia buvo paplitusios pavardės su priesagomis *-elis, -ulis, -ūnas* ir kitomis, pvz.:

- ėlis: *Brasel < Bras-ėlis, Bujel < Buj-ėlis, Bukiel < Bùkelis, Grygiel < Grig-elis, Gryszel < Griš-ėlis, Jutel < Jut-elis, Kordel < Kard-ėlis, Kukiel < Kuk-ėlis (< Kùkis), Kurmiel < Kurm-ėlis* (ir *Kurmin < Kuřm-inas*), *Kuszel < Kuš-ėlis, Ławcel < Lauc-ėlis, Mackało < Mack-ėlė, Masal < Mas-ėlis, Paszkel < Pašk-ėlis, Pural < Pūr-ėlis, Szymiel < Šim-elis;*
- (i)ùlis: *Kadziul < Kadž-iùlis, Kaziul < Kaz-iùlis, Kerul < Ker-ùlis, Kurkul < Kurk-ùlis, Łabul < Lab-ùlis, Masiul < Mas-iùlis, Mažul < Maž-(i)ùlis, Pieczul < Peč-iùlis, Stanul < Stan-iùlis;*
- (i)únas: *Brasiun < Bras-iúnas, Česun < Čes-iúnas, Gasiul < Gas-iùlis, Gilun < Gil-iúnas, Gryszun < Griš-iúnas, Jackun < Jack-únas, Jaczun < Jač-iúnas, Jankun < Jank-únas, Karalun < Karal-iúnas, Kiežun < Kež-iúnas, Matejun < Motiej-únas, Mejlun < Meil-únas, Mieldun < Meld-únas, Mikolajun < Mikalaj-únas, Narkun < Nork-únas, Paciun < Poc-iúnas, Pawlun < Paul-iúnas, Pieczun < Peč-iúnas, Pietkun < Petk-únas, Radziun < Radž-iúnas;*

- ùkas: *Braziuk* < *Braz-iùkas*, *Daniuk* < *Dan-iùkas*, *Grysiuk* < *Gris-iùkas*, *Macuk* < *Mac-iùkas*,
Masiuk < *Mas-iùkas*, *Misiuk* < *Mis-iùkas*;
- áitis: *Grygojc* < *Grig-áitis*, *Jankojc* < *Jank-áitis*, *Janukojc* < *Jan-uk-áitis*, *Jurkojc* < *Jurk-áitis*,
Klukojc < *Kluk-áitis*, *Masojc* < *Mas-áitis*, *Wincelojc* < *Vinc-el-áitis*;
- ùtis: *Giruc* < *Gir-ùtis*, *Łabuc* / *Łabudz* < *Lab-ùtis*, *Matuc* < *Mat-ùtis*, *Pietruc* < *Petr-ùtis*,
Siekut < *Sek-ùtis*;
- énas, -ónis: *Grygianiec* < *Grig-énas*, *Masiulaniec* < *Mas-iul-ionis* (ir *Masiulanis*), *Miežaniec*
< *Miež-iónis*, *Oszkielaniec* < *Ožk-el-iónis*, *Pietrukaniec* < *Petr-uk-ónis*, *Szymaniec* < *Šim-*
onis;
- eikà: *Masiejko* < *Mas-eikà*, *Matejko* < *Mat-eikà*, *Sudejko* < *Sud-eikà*, *Szadejko* < *Šad-eikà*,
Szawejko < *Šav-eikà*.

2. LIETUVOS VARDYNO RAŠYBA

Nepriklausomos demokratinės Lietuvos Respublikos vietovardžius, asmenvardžius, gatvių, juridinių asmenų pavadinimus įprasta rašyti visiems suprantama valstybine lietuvių kalba. Nemuno upė, turinti baltišką vardą ir tekanti per sumažėjusį Lietuvos valstybės plotą, Gudijoje oficialiai vadinama ne lietuviškai, o gudiškai, dabartinėje Karaliaučiaus srityje – rusiškai. Panašiai yra ir su *Nerimi*, kuri Gudijoje vadinama *Vilija*. Ir niekas nesiskundžia, kad lietuviški upėvardžiai ten rašomi nelietuviškomis raidėmis ir kitokiomis formomis, kad pakeisti vandenvardžių „tapatybės žymenys“, dabar Seimo pirmininkės priskiriami asmenvardžiams (plg. Rašimaitė 2021: 6).

Dalis valdininkų įvairiais būdais vis labiau siekia iškraipyti Lietuvos vardyną (ypač asmenvardžius) ir neatsižvelgia į kalbos specialistų argumentus. Buvęs kalbos komisijos sekretorius dr. Pranas Kniūkšta dar 2009, 2010 metais rašė, kad asmenvardis yra kalbos dalis, o ne „unikalus konkretaus asmens tapatybės žymuo“ (Kniūkšta 2013: 159–169). Lietuvos Respublikos piliečiams galioja ir bendrasis įstatymų principas asmenvardžius dokumentuose rašyti lietuviškais rašmenimis. Tai visai netrukdo išreikšti sutuoktinio šeiminių ir iš to kylančių kitų santykių: juos rodo ne pavardžių tapatumas, o teisiniai aktai ir juos liudijantys

dokumentai. Už užsieniečio ištekėjusi lietuvė gali pasilikti savo lietuvišką pavardę ir dėl to jos ryšiai su sutuoktiniu nėra niekaip nesikeičia, nesilpnėja.

Jei Lietuvos Respublikos piliečio pavardė mūsų valstybės dokumentuose rašoma svetimoms valstybės rašmenimis, ta kalba vartojama kaip valstybinė. Taip bandoma grąžinti padėtį, kokia buvo 1920–1939 metais, Lenkijai okupavus rytų Lietuvą. Lenkų, rusų kalbų vartojimas Lietuvos pakraščiuose atribotų juos nuo visos Lietuvos ir silpnintų valstybės vientisumą. Pranas Kniūkšta pabrėžė, kad prie sulenkintų asmenvardžių, gatvių pavadinimų, viešųjų užrašų „piršdami sulenkintus vietovardžius lenkai Vilniaus kraštą savinasi atvirai ir sąmoningai. Čia už kalbos aiškiai kyšo politika“ (Kniūkšta 2013: 157). Oficialioje vartosenoje pietryčių Lietuvos valdininkai visą laiką įkyriai skleisdami tokį vardyną, Vilniaus kraštą siekia parodyti kaip esą „nuo amžių lenkišką plotą“, kuriam būtina suteikti ypatingą statusą. Lietuvos piliečių vardų ir pavardžių rašymas dokumentuose lenkiška rašyba nėra toks paprastas ir nekaltas dalykas, kaip suokia kai kurie mūsų politikai ir žurnalistai (Kniūkšta 2013: 165).

Gaivinant okupacijų padarinius ir siaurinant valstybinės lietuvių kalbos funkcionavimą Lietuvoje, žalojant valstybinės kalbos sistemą buvo imtasi labai planingų koordinuotų veiksmų. Spaudimo neatlaikė ir Valstybinė lietuvių kalbos komisija (toliau – VLKK): atsižvelgė ne tik į kalbos sistemą, bet ir į 2009 metų Seimo Teisės ir teisėsaugos pirmininko formuluotą – esą staiga „pasikeitusią geopolitinę, ekonominę ir socialinę Lietuvos situaciją“ (plg. Kniūkšta 2013: 150, 152), verčiančią neoficialiai naikinti valstybinės lietuvių kalbos statusą.

VLKK šią kalbos sistemą nepagrindžiamą išimtį priversta suformuluoti panašiai: „atsižvelgiant į dabartinės visuomenės poreikius“, lyg būtų galima nebesilaikyti Konstitucijos, keisti valstybės institucijų kalbos politiką, trukdyti gimtąją kalbą perduoti iš gyventojų kartos į kartą, keisti bendruomenės narių santykį su savo kalba ir taip pažeisti trečdalį kalbos gyvybingumo kriterijų, 2009 m. kovo 24 d. UNESCO patvirtintų Nykstančių pasaulio kalbų atlase. Siekiant Konstitucijos neatitinkančių tikslų, skleidžiama ir apie 20 mokslo klastočių: esą vardas, pavardė yra ne kalbos, o asmens tapatybės dalis ir pagrindinis jos žymuo; lietuvių pavardės esą tik lietuviškos, o ne lietuvių – vien nelietuviškos (užsienietiškos); asmenvardžiai esą tik privataus gyvenimo dalis ir dėl jų „originalios“ rašybos bei tarties turi teisę spręsti ne visuomenė, o asmenvardžio „savininkas“ ir t. t. Dėl šių klaidų buvo seniai įspėta (Garšva 2014), bet apie tai nenorima girdėti ir tos klaidos vis kartojamos. Lietuvą norima daryti

pasaulio sala, kur nebesilaikoma valstybinės kalbos ir tik čia vartojamos gal net viso pasaulio „originalios“ lotyniško pagrindo rašybos pavardės su jų diakritiniais ženklais.

Dabartinės lietuvių kalbos gramatikoje nenumatoma jokių rašybos išimčių. Pastaba dėl užsienio autorių citavimo (DLKG 1994: 19) prirašyta be šio skyriaus autorių žinios, neapčiuota jokiame kalbos specialistų posėdyje ir niekaip nesusijusi su Lietuvos Respublikos piliečių asmenvardžių rašymu dokumentuose. Apie asmenvardžių rašybą iki šiol viešai dažniausiai nekompetentingai, paviršutiniškai tebekalba tais klausimais mažai besiorientuojantys asmenys, išreiškiantys tik nepagrįstą subjektyvią nuomonę. Pavyzdžiui, Teisingumo ministerijos tinklalapyje tebeskelbiama buvusio teisingumo ministro Remigijaus Šimašiaus 2011 metų lapkričio 24 d. kalba asmenvardžių rašybos diskusijoje, kurioje jis dėstė: „moteris išteka už užsieniečio, dano ar anglo, ir jai tenka rinktis, ką mylėti labiau: Lietuvą ar vyrą, jeigu jai renkantis vyro pavardę šioji į Lietuvoje išduodamus dokumentus negali būti įrašyta neiškreipta“². Iš tikro ta pavardė būtų įrašoma tiksliai pagarsiui pagal tarimą (kaip daroma 500 metų) ir svečio pavardė niekaip nebūtų iškraipoma. O jeigu jam reikia ir užsienietišku raidžių, skliausteliuose pavardę jomis irgi galima nurodyti. Be to, svečias lietuvi Lietuvoje galėtų leisti pasilikti mergautinę pavardę arba jos pavarde užsirašyti pats. Reikėtų svečiui gerbti daugelio vietinių gyventojų teises Lietuvoje naudotis savo valstybine kalba, gramatika, įstatymais ir mokėti integruotis.

Bet kokia išimtis rašyboje, tiksliau, svetimų kalbų rašybos ir tarties dėsnių perkėlimas į lietuvių kalbos tradicinę rašybą reikštų jos griovimą. Tų išimčių vis daugėtų ir daugėtų. Ne be pagrindo apie raidžių nurašinėjimo asmenvardžiuose projektą Pranas Kniūkšta rašė: „projektas yra valdiškai šališkas, antipilietiškas, visuomenei nenaudingas ir svarbiausia – antikonstitucinis. Tokio įstatymo negalima priimti <...>. Liūdna, kad spaudimo neatlaikė ir su tokį požiūrį skleidžiančiu projektu susitaikė Valstybinė lietuvių kalbos komisija“ (Kniūkšta 2013: 150–151).

Iki šiol geriausiai yra parengtas *Talkos* asmenvardžių rašybos dokumentuose projektas, kuriam pritarė 50 profesionalių kalbininkų, per 300 kitų diplomuotų lituanistų, 100 000 aktyvių Lietuvos Respublikos piliečių, Lietuvių kalbos institutas. 2016 metų vasario 29 d. išvadoje dėl įstatymo projekto Nr. XIIP-3796, parengto *Talkos* atstovų, Institutas rašė:

² Prieiga internete: www.tm.lt.

„Lietuvos Respublikos piliečio vardas (vardai) ir pavardė (pavardės) asmens dokumentuose turi būti rašomi valstybine kalba – lietuvių kalbos abėcėlės 32 raidėmis pagal tarimą <...>. Papildomi įrašai kita kalba galėtų būti įrašomi: 1) pase – kitų įrašų skyriaus pirmajame puslapyje; 2) asmens tapatybės kortelėje – kitoje kortelės pusėje“³.

Tai derėjo su 2014 metų balandžio 25 d. Institute surengtos išsamios mokslinės diskusijos dėl asmenvardžių rašymo asmens dokumentuose išvadamis: kalbinių argumentų, kodėl reikėtų keisti galiojančias nuostatas dėl asmenvardžių rašymo Lietuvos Respublikos piliečių asmens dokumentuose nėra; rašant juose asmenvardžius nelietuviškomis raidėmis, būtų pakeista lietuvių kalbos abėcėlė ir destabilizuota rašybos sistema. Kartu būtų paneigtas konstitucinis valstybinės lietuvių kalbos statusas, pažeistas jos rašybos savitumas ir sutrikdytos vartojimo tradicijos. Diskusijoje dalyvavo per 30 kalbininkų, jos išvadas Seimui, VLKK pasirašė diskusijos pirmininkai hab. dr. Ona Aleknavičienė, prof. hab. dr. Laima Kalėdienė, hab. dr. Rita Miliūnaitė, prof. hab. dr. Sergejus Temčinas⁴.

Pagal Konstituciją visi Lietuvos Respublikos piliečių asmenvardžiai dokumentuose turi būti rašomi taisyklinga valstybine kalba: oficialia bendrinės lietuvių kalbos abėcėle ir nepažeidžiant gramatikos taisyklių (vienaskaitos vardininke netrumpinant vardų ir pavardžių). Savo tautybę ir asmenvardžius užsienio kalba galima nurodyti dokumentų papildomuose įrašuose.

1622 m. Vilniaus ekonomijos inventorius rodo, kad to meto vietinių gyventojų vardai buvo *Jonas, Jurgis* (LVIŠ 70, 88), o pavardės – *Drutelaitis, Gudaycis, Katelaitis, Szermuksztaytis, Luksztelis, Rugielis, Storelis, Kuktonis, Kibilda* ir t. t. (LVIŠ 128, 122, 88, 128, 102, 114, 60, 56, 118). Dabar reikalaujama į dokumentus rašyti ne autentiškas, o pakeistas pavardes *Druteloic, Gudoic, Kateloic, Szermuksztoic* (ne *Šermukštaitis*), *Luksztello, Rugiel, Starel, Kuktan, Kibildo*, nes taip tos pavardės prievarta suslavintos XIX–XX a. Kokias išvadas dėl šių ir panašių pavardžių rašybos dokumentuose VLKK teiks Seimui, teismams, jei prašys Lietuvos Respublikos piliečiai ir jų giminės užsieniečiai iš Lenkijos, Gudijos ir t. t.? Iki šiol Komisija tam lyg ir neprieštaravo (Pangonytė 2019).

Klaipėdos rajono teismas 2021 m. atmetė Lietuvos piliečio skundą jo pavardėje vietoj raidės *v* „grąžinti“ *w*, nes tą raidę 1940 metais „Mėmelio“ (t. y. Klaipėdos) apskrityje gavo

³ Prieiga internete: www.lrs.lt.

pareiškėjo prosenelis, o jo seneliai ir tėvai raidę *w* pakeitė į *v*. Teismas nežinojo, kad ir tarptautiniai įstatymai dėl karų ir okupacijų prievarta padarytų pakeitimų nepripažįsta. 2011 metų gegužės 12 d. Europos Sąjungos Teisingumo Teismas byloje *Wardyn/Vardyn prieš Lietuvą* atmetė Lietuvos pilietės, vadinamojo Europos žmogaus teisių fondo dabartinės pirmininkės skundą dėl šios pavardės rašybos ir esą Europos Sąjungos (toliau – ES) teisės laisvai judėti pažeidimo bei dėl tariamo Lietuvos Respublikos ir ES teisės normų konflikto ir nurodė, kad pagal ES teisę vardų ir pavardžių įrašų civilinės būklės aktuose teisinis reguliavimas priklauso ES valstybių kompetencijai (Kuzborska 2012: 174–176; dar plg. Urbutis 2007: 85–100).

Prieš 2000 metų romėnų istorikas Kasijus Dio (Lucius Cassius Cocceianus) rašė, kad jų imperatoriui buvo sakyta: „Tu, Cezari, gali suteikti Romos pilietybę žmonėms, o ne žodžiams“ (Cassius, LVII 17). Nuo tada atsirado posakis „*Cezaris nėra aukščiau už gramatikus*“ (lot. *Caesar non supra grammaticos*)⁴. 2014 m. vasario 27 d. Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas tai pakartojo: „įstatymų leidėjui nustatant asmens vardo ir pavardės rašymo Lietuvos Respublikos piliečio pase teisinį reguliavimą yra reikalingos specialios žinios, jis turi gauti iš profesinių žinių turinčių asmenų (institucijų) oficialią išvadą, aiškiai išdėstyta poziciją, aiškius siūlymus“⁴ (retinta autoriaus). *Dabartinės lietuvių kalbos gramatikos* rašybos ir transkripcijos skyriaus autorius tokią labai aiškia išvadą ir pateikia, pakartodamas 2009 metų lapkričio 6 d. Konstitucinio Teismo nutarimą: Lietuvos Respublikos piliečio pase įrašius asmens vardą ir pavardę valstybine kalba, to paties paso ir asmens kortelės kitų įrašų skyriuje galima įrašyti asmens vardą ir pavardę kitokiais, ne lietuviškais rašmenimis, kai asmuo to pageidauja ir jeigu tam pritaria VLKK, Lietuvių kalbos institutas. Niekas neįgaliojo vad. politikų keisti lietuvių kalbos abėcėlės, tarties ir rašybos principų.

Daugelis argumentų, nurodytų dėl asmenvardžių rašymo valstybine kalba, tinka ir dėl vietovardžių, gatvių, juridinių asmenų pavadinimų rašymo. Tokį rašymą garantuoja Valstybinės kalbos įstatymo 4, 14, 15, 17 straipsniai.

⁴ Prieiga internete: www.lrs.lt.

APIBENDRINIMAS

Tikriniai žodžiai, kaip ir bendriniai, yra kalbos dalis, rašoma tokiomis pat raidėmis, turinti tokias pat galūnes, priesagas, priešdėlius, žodžio šaknis, gimines kaip ir kiti žodžiai, pagal tokias pat taisykles kirčiuojama, linksniuojama ir vienodai paklūstanti kalbos sistemai.

Lietuvių kalbos abėcėlė, kaip ir daugelio kitų Vakarų Europos kalbų abėcėlės, sudaryta lotynų kalbos abėcėlės pagrindu. Klasikinėje lotynų kalboje buvo 23 raidės, lietuvių kalboje jų yra 32. Lietuvių kalboje kiekvienam kalbos garsui žymėti taikoma po vieną raidę, todėl nėra raidžių *x*, *q*, žyminčių du garsus. Nėra ir raidės *w*, kuri naujesniais laikais lotynų kalbos perimta iš germanų kalbų. Raidės *v* ir *w* žymi tą patį garsą, todėl nėra prasmės vieną garsą kalboje žymėti dviem skirtingomis raidėmis.

Lietuvoje (ir daugelyje kitų valstybių) tradiciniais vietovardžiais, asmenvardžiais laikomi tokie, kurie iš seno vietinių gyventojų yra vartojami ir visiškai prigię vietos kalboje (tarmėje). Lietuvoje dauguma vietovardžių yra lietuvių kalbos kilmės, nes vietas praminė vietiniai gyventojai ir tik po to vietovardžiai pakliuvo į raštus įvairiomis kalbomis. Didesnė dalis asmenvardžių (kaip ir kitose kalbose) Lietuvoje yra nevisiškai vietinės kilmės, nes daug krikščioniškų ir panašių vardų, pavardžių kilo iš kitų kalbų ir nelietuvių raštininkų dažniausiai į dokumentus pirmiausia buvo įrašyti kitomis kalbomis. Bet ir tie asmenvardžiai dabar turi lietuviškus balsius, priebalsius, galūnes, priesagas ir vietinių gyventojų laikomi lietuviškais tikriniais žodžiais.

Neteisinga siūlyti Lietuvos Respublikos ir užsienio piliečių esą „nelietuviškus“ vardus, pavardes Lietuvos Respublikos dokumentuose rašyti „nelietuviškais lotyniškais rašmenimis“. Tada lietuvių kalboje atsirastų ne trys naujos raidės, o, rašant visų valstybių lotynų kalbos abėcėlės pagrindu sudarytas raides – apie 150 naujų raidžių ir taip būtų keičiama lietuvių kalbos abėcėlė. Pageidaujantys „užsienietiškų raidžių“ jas galėtų rasti įrašytas papildomuose dokumentų įrašuose ir nebūtų pažeidę Lietuvos Respublikos Konstitucijos 14 straipsnio, valstybinės kalbos sistemos ir daugumos piliečių teisių neįprastą asmenvardį perskaityti ir tiksliai ištarti. Tai naudinga ir „užsienietiško“ asmenvardžio turėtojui, nes jo asmenvardis būtų teisingai ištartas ir neiškraipytas. Be to, taip nebūtų pažeidžiamos teisės tų lietuvių, kurie gyvena Lietuvoje, gavo neįprastus asmenvardžius ir nori išlaikyti savo tautybę, būti gerai suprantami, lojalūs Lietuvos Respublikos piliečiai.

Nepagrįsta reikalauti užtikrinti „užsienietišku“ vardų ir pavardžių, „kaip pagrindinių asmens tapatybės žymenų“, ypatingą (privilegiuotą) teisinę apsaugą Lietuvoje. Per tūkstantį metų į Lietuvą atkeliavę asmenvardžiai prigydavo lietuvių kalboje ir tapdavo jos dalimi. Pagrindinis asmens žymuo yra asmens kodas, o daugelio vienodų vardų, pavardžių yra tūkstančiai. Jie gali būti keičiami, užrašomi kitų kalbų abėcėlėmis, bet nuo to nė vieno asmens tapatybė nesikeičia. Asmenvardis yra kalbos dalis, o ne kurio nors asmens privati nuosavybė. Neteisinga manyti, ir kad užsienyje nėra lietuviškų (baltiškų) asmenvardžių. Lietuviai gyveno ir gyvena daugelyje pasaulio valstybių, o tarp Berlyno ir Maskvos randama baltizmų, nes čia anksčiau gyveno baltai, iš kurių kilo lietuviai.

Nėra jokio pagrindo Lietuvos asmenvardžius, vietovardžius, gatvių pavadinimus oficialiai rašyti užsienio kalbų abėcėlėmis ir iškraipytomis formomis. Tikriniai žodžiai į kitas kalbas neverčiami.

Taip pat nepagrįsta reikalauti Lietuvoje juridinių asmenų pavadinimus rašyti nelietuviškai ir dėl to keisti įstatymus. Taip irgi pažeidžiamos ir daugumos piliečių teisės gauti tikslią informaciją, tos įstaigos netektų dalies interesantų. Niekas netrukdo Lietuvos juridiniams asmenims reklamuotis pageidaujama kalba užsienyje.

LITERATŪRA

DLKG – *Dabartinės lietuvių kalbos gramatika*, red. V. Ambrazas. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla, 1994, 1996, 2006.

Garšva Kazimieras 2014: Asmenvardžių rašymas Lietuvos Respublikos dokumentuose ir valstybinės kalbos funkcijos. – *Bendrinė kalba* 87.

Jurkštas Jonas 1985: *Vilniaus vietovardžiai*. Vilnius: Mokslas.

Kniūkšta Pranas 2013: *Tarp gramatikos ir politikos*. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas.

Kuzborska Elžbieta 2012: *Teisinė tautinių mažumų padėtis Lietuvoje*. Vilnius: UAB „Artprint“.

LKE – *Lietuvių kalbos enciklopedija*, sud. K. Morkūnas, red. V. Ambrazas. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 2008.

LR – *Lietuvos rytai*, sud. K. Garšva, L. Grumadienė. Vilnius: Valstybinis leidybos centras, 1993.

LVIŠ – XVII a. pradžios Lietuvos vietovių istoriniai šaltiniai. Parengė D. Vilimas. Vilnius: Lietuvos istorijos institutas, 2014.

Pangonytė Aistė 2019: VLKK pritaria Europos Komisijos nuostatai dėl judžių piliečių asmenvardžių. Prieiga internete: www.vlkk.lt.

Rašimaitė Teodora 2021: Seimo sesijoje – įstatymų šuoras ir dideli užmojai. – *Savaitė*, Nr. 11, 2021 03 18, p. 6.

Salys Antanas 1983: *Raštai 2*. Tikriniai vardai. Roma: Lietuvių katalikų mokslo akademija.

Urbutis Vincas 2007: *Lietuvių kalbos išdavystė*. Vilnius: Margi raštai.

Zinkevičius Zigmąs 2008: *Lietuvių asmenvardžiai*. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas.

Zinkevičius Zigmąs 2012: *Vilnijos lenkakalbių pavardės*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas.

Gauta 2021 07 21

Priimta 2021 09 02

PROPER NOUNS OF THE STATE LANGUAGE AND THEIR SPELLING

Summary

Proper nouns, like common nouns, are a part of speech written in the same letters, with the same inflections, suffixes, prefixes, roots, genders, according to the same rules accentuated, inflected and equally subject to the language system.

The Lithuanian alphabet, like the alphabet of many other Western European languages, is based on the Latin alphabet. There were 23 letters in classical Latin and 32 letters in Lithuanian. In Lithuanian, there is one separate letter for each sound in the language, so there are no letters *x* and *q* denoting two sounds. There is also no letter *w*, which in recent times has been taken over from Germanic languages by Latin. The letters *v* and *w* denote the same sound, so it makes no sense to denote **one** sound in speech by **two** different letters.

In Lithuania (and in many other countries) traditional place names and personal names are considered to be those that have been used for a very long time by the local population and are completely rooted in the local language. In Lithuania, most place names are of the Lithuanian origin, as they were named by the locals and only after that the place names came into writing in various languages. The majority of personal names (as in other languages) in Lithuania are not entirely of local origin, as many Christian and similar names and surnames originated from other languages and by non-Lithuanian scribes were usually first recorded in other languages. But even those personal names now have Lithuanian vowels, consonants, inflections, suffixes and are considered Lithuanian proper nouns by the locals.

It is incorrect to suggest that the supposedly “non-Lithuanian” names and surnames of the citizens of the Republic of Lithuania and foreign countries would be written in the documents of the Republic of Lithuania in “non-Lithuanian Latin characters”. Then three new letters would appear in the Lithuanian language, and by writing letters based on the Latin alphabet of all countries – about 150 new letters, and thus the Lithuanian alphabet would be changed. For those who wish to use “foreign letters”, this can be entered in additional document records, without violating Article 14 of the Constitution of the Republic of Lithuania, the state language system and the rights of the majority of citizens to read and pronounce an unusual personal name accurately. It is also useful for anyone with a personal

name written "foreign", as it would be spoken correctly and not distorted in this case. In addition, then the rights of those Lithuanians, who live in Lithuania, received unusual names and want to maintain their nationality, to be well-understood and loyal citizens of the Republic of Lithuania, are inviolable.

It is unreasonable to demand the provision of special (privileged) legal protection of “foreign” names and surnames “as the main signs of personal identity” in Lithuania. Personal names who came to Lithuania during a thousand years used to take roots in the Lithuanian language and to become a part of it. The main personal identifier is the personal code, and there are thousands of many identical names and surnames. They can also be changed, written in the alphabets of other languages, but no person's identity changes from then on. A personal name is part of a language, not the private property of any person. It is wrong to think that there are no Lithuanian (Baltic) personal names abroad. Lithuanians have lived and are living in many countries of the world, and the Baltisms are found between Berlin and Moscow, because the Balts, from whom Lithuanians originated, lived there before.

There is no reason to officially write Lithuanian personal names, place names, street names in foreign language alphabets and in distorted forms. Proper nouns are not translated into other languages.

It is unreasonable to require the names of juridical persons in Lithuania to be written in non-Lithuanian and therefore to change the laws. This would also violate the rights of most citizens to accurate information, and would deprive these bodies of some of their interest. Nothing prevents Lithuanian juridical entities from advertising in the desired language abroad.

KEYWORDS: state language, proper nouns, personal names, place names, spelling.

KAZIMIERAS GARŠVA

Lietuvių kalbos institutas

Petro Vileišio g. 5, LT-10308, Vilnius

kazimieras.garsva@lki.lt